

**Borbély Anna:
Kétnyelvűség. Variabilitás és
változás magyarországi
közösségekben**

(Budapest: L'Harmattan. 2014. 334 p.)

Borbély Anna legújabb monográfiája 2014 tavaszán jelent meg *Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben* címmel, a *Constructions and Discourses of Multilingualism in East-Central Europe* sorozat 2. köteteként. A szerző az MTA Nyelvtudományi Intézete Többszempelvűségi Kutatóközpontjának tudományos főmunkatársa.

A kötet empirikus vizsgálatokra alapozva mutatja be magyarországi őshonos kétnyelvű közösségek nyelvhasználati szokásait. A szerző két összehasonlító módszer segítségével térképezi fel két nyelv használatának közösségen belüli variabilitását és változását, valamint a közösségek közötti variabilitását a kétnyelvűségnek a nyelv választás, a nyelvi attitűdök és a nyelvtudás jelenségeire összpontosítva. Az első összehasonlító vizsgálatban a szerző olyan adatokat hasonlít össze, melyeket hat „magyarországi bilingvis közösségben, azonos időben és kérdőívvel lettek összegyűjtve” (78. p.), ez az ún. *MaBiLing kutatás és adatbázis*. A másik összehasonlító módszer lényege, hogy a szerző ugyanabban a kétnyelvű közösségben, ugyanazzal az adatgyűjtési technikával, de eltérő időben gyűjtötte az adatokat, tehát „longitudinális módszerrel gyűjtött és a bilingvizmusra

vonatkozó adatok” (78. p.) összehasonlítását végzi. Ez az ún. *LongBiLing kutatás és adatbázis*.

A monográfia jól áttekinthető szerkezeti egységekre tagolódik. Az *Előszót* és a *Köszönetnyilvánítást* követően, az első fejezet a *Kétnyelvűség és többszempelvűség* címet viseli. A bevezető rész a jelenség három fontos aspektusának, az egyéni kétnyelvűség, a közösségi és társadalmi kétnyelvűség, valamint a kétnyelvű beszéd fogalmának kérdéskörét vizsgálja. Emellett röviden ismerteti a magyar kétnyelvűségi kutatások kezdeteit, valamint a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyarok kétnyelvűségével foglalkozó vizsgálatokat.

A második fejezetben a *MaBiLing* összehasonlító vizsgálattal, konkrétan a nyelv megtartás és a nyelvcsere jelenségekre vonatkozó eredményekkel, következtetésekkel ismerkedhet meg az olvasó. A kérdőíves vizsgálatot 2003 végén és 2004 elején végezték el, hat magyarországi őshonos kétnyelvű közösségben, melyek a következők voltak: beások (Mánfa és Bogyiszló), németek (Tarján), románok (Mezőtúr), románok (Kétegyháza), szerbek (Pomáz) és szlovákok (Tótkomlós). Borbély Anna a fejezetben 22 nyelvhasználati szituáció (család, oktatás, egyház, hivatal stb.) leírásával ismerteti, hogy milyen a többségi, illetve a nemzetiségi nyelv funkcionális megoszlása, valamint hogy a vizsgált közösségek kétnyelvűségi modellje milyen távlatokat mutat. A szerző úgy véli, a „saját nyelv meg-

őrzését nem az egynyelvűség, hanem a kétnyelvűség fenntartása tudja biztosítani” (81. p.). Mint az egyéni és közösségi kétnyelvűség egyik típusaként a „fenntartható kétnyelvűség” fogalmát használja a „stabil kétnyelvűség” terminusa helyett. Borbély Anna erről a következőket írja:

Ennek oka, hogy kifejezésre juttassam, a kétnyelvűség sokkal összetettebb annál, hogy egyszerűen csak stabilnak minősítsük. A fenntartható kétnyelvűség a kétnyelvűségnek az a típusa, amely arra utal, hogy a kétnyelvűség nem egyszerűen stabil, tehát egy hosszantartó, statikus, két nyelvet érintő jelenség, hanem sokkal inkább (az A vagy a B nyelv dominanciájában) változatos, folyamatosan és dinamikusan változó nyelvi jelenség, amely (az egyének és a közösségek életében) csak bizonyos feltételek mellett valósulhat meg. (92. p.)

Az elemzésből megtudhatjuk, hogy a hat közösségben a nemzetiségi nyelv használata differenciált, a közösségek között a kétnyelvűség változatosságot mutat. Az eredmények alapján a hat közösség három csoportra bontható. A roma és szerb közösségre jellemző leginkább a fenntartható kétnyelvűség, míg a német és beás közösségekben a legelőrehaladottabb a nyelvcseré. A

román és szlovák közösség e tekintetben „középen” helyezkedik el. Azokban a közösségekben, ahol a család mellett más intézményekben is lehetőség van a saját nyelv használatára, ez a nyelvmegőrzést segíti elő (pl. nemzetiségi nyelven működő egyház és iskola). A roma közösségben a kisebbségi nyelv megőrzéséhez elsősorban a közösség zártsága járul hozzá. Azokban a közösségekben viszont, ahol például az egyház is magyar nyelvű (német és beás), a nyelvcseré előrehaladott, a saját nyelv használata a családba szorul vissza, sőt gyakran már ott is a magyar nyelv térnyerése figyelhető meg. A szerző a fejezetben belül külön foglalkozik a szlovák és román kétnyelvű közösségek nyelvtudásának variabilitásával. Az adatközlők önbecslése alapján kiderült, mindkét közösségben jobban ismerik a magyar nyelvet, mint a román és szlovák területi nyelvváltozatot, legalacsonyabb szinten pedig mindkét közösségben a nemzetiségi nyelv sztenderd változatát beszélik. Összességében is elmondható a MaBiLing elemzések alapján, hogy mind a hat közösségben a magyar nyelv ismeretének fokát magasabbra értékelik, mint saját nyelvjárásukat. A nemzetiségi nyelv tudását az a közösség értékelte a legmagasabbra, ahol a fenntartható kétnyelvűség a legjellemzőbb, míg a magyar nyelvtudás ott a legmagasabb fokú, ahol a magyar nyelv a legtöbb nyelvhasználati szituációban megjelenik. A fejezet utolsó alfejezetében a német, szerb, román és szlovák közösségek saját területi nyelvváltozatukhoz,

valamint anyanyelvük sztenderd változatához fűződő attitűdök elemzése olvasható. A szerző a vizsgálat eredményeit a következőképpen foglalta össze: emocionálisan mind a négy közösség saját nyelvváltozatához kötődik jobban, hasznosabbnak és nehezebbnek viszont a sztenderd változatot tartják. A legnagyobb heterogenitást az esztétikai nyelvi attitűdváltozókra utaló válaszok mutatták. Az eredmények alapján a szerző a következő hipotézist állította fel:

A saját nyelv megőrzését az segíti elő leginkább, ha a nyelvjárás használatát a sztenderd használata kiegészíti, és ha a közösség tagjaiban a saját nyelven belüli változatokról, a nyelvjárásról éppúgy, mint a sztenderdről, egyformán pozitív nyelvi attitűdök alakulnak ki és stabilizálódnak. (121. p.)

A harmadik fejezet címe egy kérdés: *Legyőzi-e a globalizáció a méhkeréki közösségben a román nyelv megőrzését?* Borbély Anna a településen több alkalommal végzett empirikus kutatásokkal alátámasztva arra a kérdésre keresi a választ, miként függ össze a közösség gazdasági ereje a nyelvhasználattal. Kvalitatív elemzéséhez az 1985-ben és 1997-ben készített interjúit, kvantitatív elemzéshez a 2003-ban gyűjtött adatokat használja fel. A fejezetben megismerkedhet az olvasó a méhkeréki közösség és társadalom, vala-

mint a település román–magyar kétnyelvűségének jellemzőivel a 20. és 21. században. Megtudhatjuk, hogy a községben virágzó zöldségtermesztés kedvezően hatott a lakosság önbecsülésére, pozitívan viszonyulnak saját nyelvváltozatukhoz. Napjainkra azonban a globalizáció negatív hatása is érzékelhetővé vált, megélhetés szempontjából kedvezőtlen hatások érték a település lakosságát. A 21. század elején a települést a kezdeti nyelvcsere szakaszába sorolták. A 2003-ban gyűjtött adatokból kiderül, hogy a család – iskola – templom nyelvhasználati színterek közül a templomban a legdominánsabb a román nyelv használata. A két nyelv funkcionális megoszlása az iskolában a legjellemzőbb. A fiatalabb generáció többet használja a magyar nyelvet, mint az idősebb nemzedék. A közösség román–magyar kétnyelvűsége az idő során változik, de az egyének kétnyelvűsége is változik életkoruk előrehaladtával. A címben megfogalmazott kérdésre a szerző a következőképpen fogalmazza meg válaszát:

A közösségről gyűjtött több évtizedes ismeretek alapján kialakított hipotézisem, hogy a közösséget több mint 300 éves történelmi múltja, közösségi vitalitása és az eddig elért eredmények megsegítik, hogy megoldási módokat találjon a globalizációs kihívásokra, ezzel biztosítva a román nyelv, a román–

magyar kétnyelvűség fenntarthatóságát. (144. p.)

A negyedik fejezet a kétegyházi román közösségben végzett longitudinális vizsgálat eredményeit mutatja be. A LongBiLing kutatás három időpontban, 1990-ben, 2000/2001-ben, valamint 2010/2011-ben zajlott. A kötetben az 1990–2001 közötti nyelvi változás kerül bemutatásra 25 nyelvválasztási szituáció alapján. A 25 nyelvválasztási szituációból 7 a románhoz köthető (idősek, ima, sírfelirat, hívők, prédikáció, háztáji munka, testvér), a románhoz és magyarhoz 4 (temetés, betegek, esküvő, óráközi szünet), míg a magyar nyelvhez 14 nyelvhasználati színtér (hivatalos levél, orvosok, bolti eladók, postás, polgármesteri hivatal, számol, unoka, piaci eladók, gyermek, tanóra, munkatársak, káromkodás, házastárs). A vizsgálat során tehát kiderült, hogy a nyelvek funkcionális megoszlásában a magyar nyelv a dominánsabb. Ennek alapján a szerző feltételezi, hogy a kétegyházi közösségben a nyelvcsere a folyamat második szakaszába lépett, s a befejező szakasz felé tart. A kétegyházi román–magyar nyelvcsere azonban nem a lineáris, hanem egy oda-vissza történő oszcilláló mozgásváltozás jellemző. Borbély Anna 26 nyelvválasztási szituációt alapul véve azt is megvizsgálta, *Generációs változás-e a nyelvcsere?* Az adatok alapján megállapítható, hogy a nyelvcsere generációs változás, de a tíz év hatása is kimutatható. Arra az eredményre jutott, hogy 19 szituációban az adatközlők életkorának szignifikáns hatása volt a nyelv-

választásra, míg az eltelt tíz év hatása 8 nyelvválasztási szituációban figyelhető meg. Ezen belül 7 szituációnál a román nyelv használata szignifikánsan nőtt, míg az egyházi temetéseknél csökkent. A vizsgálatba bevont három korcsoport (fiatalok, középkorúak, idősek) közül a középkorúak nyelvválasztása tekinthető a legstabilabbnak. A fejezetből azt is megtudhatjuk, hogy az esztétikai, pragmatikus és kompetenciális nyelvi attitűdváltozók, valamint a társadalmi nem és életkor között milyen összefüggések fedezhetők fel. Mindkét adatgyűjtés során az adatközlők többsége szebbnek tartotta a román nyelvet, a pragmatikus és kompetenciális attitűdöknél azonban már különbség figyelhető meg a nem és korcsoport között, valamint a tíz évnek is hatása volt. Összességében megállapítható, hogy az idős nők kötődnek legjobban a román nyelvhez, őket a középkorú nők s az idős férfiak követik. A fiatal nők és férfiak a magyar nyelvhez kötődnek jobban.

Az ötödik, hatodik és hetedik fejezetben a kötet összegzését olvashatjuk magyar, román és angol nyelven. Az összefoglaló rész a következő címet kapta: *Összegzés: a fenntartható kétnyelvűség modell – a nyelvi aranyföldés*. A szerző összegzésként sorra veszi azokat a legfontosabb elméleti tételeket, amelyekre monográfiája összpontosított, emellett a nyelvcserevel kapcsolatban néhány új tétel is megfogalmazódott, mint például:

Az eredmények arra engednek következtetni, hogy

a nyelvválasztási szituációk olyan változók, amelyek a nyelvcsere folyamatában a fejlődési fokozatokat megmutatják. (244. p.)

Végül a MaBiLing kutatás során nyert eredményeket a fenntartható kétnyelvűség modellben (FKM) összegzi a szerző (5.1. ábra, 246. p.). A modell olyan kétnyelvűségi jelenségekre összpontosít, mint a nyelvválasztás, a nyelvi attitűdök és a nyelvtudás, emellett pl. a nyelvi ideológiák stb. A fenntartható kétnyelvűséghez egy kiegyenlített, stabil viszonyrendszert szükséges kialakítani, stabilizálni és fenntartani.

A kötet alapos elemzés a magyarországi nemzetiségi nyelvekről, a magyarországi román–magyar kétnyelvűség helyzetéről.

TÓTH ENIKŐ

**Adamikné Jászó Anna:
Klasszikus magyar retorika.
Argumentáció és stílus.**

(Holnap Kiadó, Budapest, 2013.)

Új, átfogó retorikai kézikönyv jelent meg a retorikaoktatás egyik legismertebb és legelismertebb magyarországi képviselőjétől, Adamikné Jászó Annától. A vaskos, közel 550 oldalas kötet áttekintő jellegű munka, a szerző a beszédírás és -előadás szinte minden aspektusára részletesen kitér.

A címbeli *klasszikus* jelző – a szerzői eligazítás szerint – több jelentéssel bír: utal egyrészt az ókori retorikára és (a többek között az Arisztotelész, Platón, Cornificius, Cicero, Quintilianus fémjelezte) retorikaelméletre, másrészt pedig az időtállóságra, maradandóságra. E két tulajdonságot, jellegzetességet kívánja ötvözni a *Klasszikus magyar retorika* című könyv.

A kötet makroszerkezetét részben a klasszikus retorikák ötös tagolása, részben a középiskolában és a felsőoktatásban hangsúlyos írásbeli és szóbeli szövegműfajok jellemzése adja. Az általános retorikai tudnivalókat a szónok és hallgatóság viszonyának bemutatása követi (ennek részeként szó esik a szónok éthoszáról, illetve a hallgatóságra gyakorolt hatásról, a pathosról).

A prózai művek rendszerezése fejezetben a prózai műfajok egy lehetséges felosztását mutatja be a szerző: elkülöníti a szépirodalmi műfajokat a nem szépirodalmiaktól. Az előbbi kategóriába e felosztás szerint a regény, az elbeszélés és a novella tartozik, utóbbiba az ismeretközlő művek (a közlő művek, mint az elbeszélés és leírás, a fejtegető és az érvelő művek) és a rábeszélő művek (altípusai az élőszóbeli szónoki beszéd, illetve a nyomtatott röpirat, kiáltvány, felhívás, hírlapi cikk). A szépirodalmi műfajok és a nem szépirodalmi, ismeretközlő szövegek közötti átmeneti kategóriát az esszé és a levél képzik. E rendszer nem tesz lehetővé átmeneti típusokat, a statikus szövegtipológiát követi (ellen-